

Bijdrage van de Heilige Stoel aan de Wereldconferentie tegen racisme, rassendiscriminatie, vreemdelingenhaat en ermee gepaard gaande onverdraagzaamheid (Durban, 31 augustus tot 7 september 2001).

De Kerk en het racisme: naar een meer broederlijke samenleving

Inleiding

1. In 1988, iets meer dan tien jaar geleden, verzocht de paus de toenmalige Pauselijke Commissie Justitia et Pax een uitvoerig document te publiceren met als titel: *De Kerk en het racisme*. Naar een meer broederlijke samenleving. Vanwege de situatie met betrekking tot 'racisme, rassendiscriminatie, vreemdelingenhaat en ermee gepaard gaande onverdraagzaamheid', de hoofdpunten van de aanstaande wereldconferentie die te Durban in Zuid Afrika van 31 augustus tot 7 september zal worden gehouden, is thans nader commentaar gewenst van de kant van de Heilige Stoel.

Vandaar dat de Pauselijke Raad Justitia et Pax bij gelegenheid van deze belangrijke conferentie heeft besloten om het document *De Kerk en het racisme: naar een meer broederlijke samenleving* opnieuw te publiceren met toevoeging van een inleiding met recente informatie.

Groeiend racisme: tussen globalisering en etnische conflicten

2. *Globalisering* was er al in 1988, maar voltrekt zich steeds sneller; landen, economieën, culturen en leefwijzen naderen elkaar steeds meer, krijgen een meer universeel en gemengd karakter. Het verschijnsel van onderlinge afhankelijkheid is duidelijk zichtbaar op ieder gebied: in dat van de politiek, de economie, de financiën, in het

maatschappelijk en cultureel leven. Door wetenschappelijke ontdekkingen en de ontwikkeling van de communicatie-technologie is onze planeet sterk 'ingekrompen'. De thans optredende globalisering wordt op verschillende wijzen zichtbaar; zo zijn bijvoorbeeld de gevolgen van een onverwachte politieke, economische of financiële gebeurtenis in een bepaald land ook voelbaar in andere landen en de grote vraagstukken of problemen van onze tijd hebben een wereldomvattend karakter (immigratie, milieu, voedselvoorraden, enzovoorts).

3. Vreemd genoeg echter, worden tegelijk de meningsverschillen scherper, groeit het *etnisch geweld*, tracht men zich steeds sterker te profileren als groep, als mensen met dezelfde etnische of nationale achtergrond,

terwijl vreemdelingen of mensen die anders zijn worden afgewezen, en wel soms zozeer dat ze op barbaarse wijze worden behandeld. Zo werden de afgelopen tien jaar gekenmerkt door etnische of nationalistische oorlogen, hetgeen reden geeft tot groeiende bezorgdheid voor de toekomst. Deze paradox is zeer bekend en valt deels te verklaren uit de angst voor identiteitsverlies in een wereld die te snel planetair aan het worden is terwijl tegelijk de onderlinge verschillen groter worden. Maar feitelijk zijn er veel oorzaken voor deze paradox. Het is duidelijk dat de val van de Berlijnse muur tot gevoelens van wrok en nationalisme leidde die jaren lang met kracht onderdrukt waren gebleven, dat uit koloniale tijden geërfde grenzen maar al te vaak geen rekening hadden gehouden met de geschiedenis en eigenheid van volkeren, of dat in samenlevingen waar de sociale structuur in ontbinding is, er een bitter gebrek is aan solidariteit.¹

4. Gezien deze spanningen, is daarom met betrekking tot racisme, rassendiscriminatie, vreemdelingenhaat en ermee gepaard gaande onverdraagzaamheid de situatie sinds 1988 helaas niet verbeterd; in feite is ze misschien wel slechter geworden, nu de mensen steeds meer op drift zijn geraakt en de vermenging van culturen en allerlei etnische groepen 'maatschappelijke feiten' zijn geworden. Vandaar het belang van de komende Wereldconferentie over racisme; gaarne wil de Heilige Stoel het belang hiervan onderstrepen.

Terecht verheugt men zich over het einde van het *apartheids*stelsel in Zuid Afrika, maar de racistische bloedbaden of de 'etnische zuivering' van de recente tijd, vaak gepaard gaande met algehele vernietiging, laten zien tot welke buitensporigheden haat en het verlangen om over anderen te heersen mensen kunnen brengen. Nog

steeds zijn er andere situaties die een ernstige aantasting betekenen van de gelijkwaardigheid van iedere mens. Terwijl bijvoorbeeld in wezen de slavernij overal door de wet is afgeschaft, bestaat ze in de praktijk nog steeds, met name in Afrika onder mensen van verschillende etnische groepen, of elders in nieuwe gedaanten, waarbij kinderen, prostituees of illegale immigranten wreed worden uitgebuit. Daarnaast moet er worden gewezen op het nog steeds voortwoekerd antisemitisme, dat in de vorige eeuw geleid heeft tot de holocaust.² Men bedenke dat die eeuw begon en eindigde met in naam van het ras georganiseerde massamoorden.

De voortdurende oproep van de R.-K. Kerk tot innerlijke bekering

5. Moord, verdorvenheid, afgunst, trots en dwaasheid komen voort uit het hart van de mens (vgl. Mc 7,21), en het is op dit punt dat de bijdrage van de R.-K. Kerk, met haar voortdurende oproep tot persoonlijke bekering, uiterst belangrijk en noodzakelijk is.³ We moeten allereerst naar het hart van de mens zien; dit hart moet voortdurend worden gezuiverd zodat het niet langer beheerst wordt door angst of door heerszucht, maar openstaat voor anderen, voor broederlijkheid en solidariteit.⁴ Dit is de fundamentele taak van de godsdiensten. Met name de christenen zijn verplicht de waardigheid van iedere mens en de eenheid van het menselijk ras in hun onderricht te benadrukken.⁵ Wanneer door oorlog of andere vreselijke omstandigheden anderen tot vijand worden, is het eerste en meest radicale christelijk gebod die vijand lief te hebben en kwaad met goed te vergelden. Pogingen in de laatste jaren om een gedragsverandering teweeg te brengen door racistische handelingen en aanspraken, zowel in de staten zelf als op internationaal gebied, met name

1. Vgl. Deel II van het door de Pauselijke Commissie Justitia et Pax gepubliceerde document *De Kerk en het racisme: naar een meer broederlijke samenleving* (3 november 1988). Van nu af geciteerd als KR.

2. Vgl. KR, II, 15.

3. Vgl. a.w., IV, 24.

4. Vgl. t.a.p.

5. Vgl. a.w., III.

door de Internationale Tribunalen voor Rwanda en het vroegere Joegoslavië, zwaarder en doeltreffender te bestraffen, hebben geen succes gehad. Deze strafmaatregelen zijn noodzakelijk en van belang om diegenen te straffen die voor bepaalde daden verantwoordelijk zijn, en als gezamenlijk bewijs voor de fundamentele waarden waarzonder een samenleving niet overleefd kan blijven.

Herhaalde malen heeft de R.-K. Kerk om vergiffenis gevraagd

6. Een christen zou nooit racistische eisen mogen stellen of zich bezondigen aan racistisch gedrag en discriminatie, maar helaas is dit in de praktijk noch in de geschiedenis altijd het geval geweest. Op dit punt wilde paus Johannes Paulus II dat het jubileum van het jaar 2000 gekenmerkt zou worden door *het vragen om vergiffenis* in naam van de Kerk, zodat de herinnering van de Kerk gezuiverd zou worden van alle vormen van “anti-getuigenis en schandaal”⁶ uit het voorbije millennium.⁷

Er zijn situaties waarbij het kwaad, door de gevolgen die bepaalde daden hebben, de mens die het heeft aangericht, overleeft, en tot een loden last wordt op het geweten en de herinnering van latere generaties. Een *zuivering van de herinnering* wordt dan noodzakelijk. “Deze zuivering bestaat uit een proces dat erop gericht is het individuele en collectieve geweten te bevrijden van alle vormen van wrok en geweld die de erfenis zijn van fouten uit het verleden, door middel van een nieuwe historische en theologische beoordeling van de betreffende feiten, die dan het uitgangspunt wordt van een hierbij aansluitend vernieuwd zedelijk gedrag. Dit gebeurt telkens wanneer men ertoe komt aan daden uit het historische verleden een andere kwalificatie te geven, die ertoe leidt dat deze handelingen een

nieuwe en andere betekenis krijgen voor het heden met het oog op een groei in de verzoening in waarheid, rechtvaardigheid en liefde tussen de mensen onderling en vooral tussen de Kerk en de verschillende religieuze, culturele of burgerlijke genootschappen waarmee zij betrekkingen onderhoudt.”⁸

7. In verband hiermee werd in het Jubileumjaar op 12 maart 2000 in de Sint Pieter te Rome een plechtige Heilige Mis opgedragen, waaronder in speciale gebeden tekortkomingen werden beleden en om vergiffenis gevraagd. Onder de bijzondere intenties was het bekennen van misstappen die jegens het volk van Israël waren begaan, en daarnaast ook van handelingen die strijdig waren met liefde, vrede, de rechten van volkeren, culturen en godsdiensten. Na de belijdenis van de zonden tegen de waardigheid van de vrouw en de eenheid van het menselijk geslacht, bad de paus zelf met de volgende woorden: “Heer God, onze Vader, Gij hebt de mens, man en vrouw, geschapen naar uw beeld en gelijkenis, en u hebt de verscheidenheid van volkeren gewild binnen de eenheid van de mensenfamilie; maar soms werd de gelijkheid van uw kinderen niet erkend, en hebben de christenen zich schuldig gemaakt aan afwijzing en uitsluiting, en ingestemd met vormen van discriminatie op grond van verschillen in ras of etnische afkomst. Schenk ons vergiffenis en verleen ons de genade de wonden te genezen die vanwege de zonde nog voortwoekeren in uw gemeenschap, zodat wij ons allen uw kinderen voelen.”⁹ Na reeds de volkeren van Afrika vergiffenis gevraagd te hebben voor de slavenhandel¹⁰ wilde de paus ‘een daad van verzoening’ stellen en de Indianen uit Amerika en de als slaven weggevoerde Afrikanen om vergiffenis vragen.¹¹

6. Johannes Paulus II, apostolische Brief *Tertio millennio adveniente* (10 november 1994), 33.

7. Vgl. Internationale Theologische Commissie, *Herinnering en verzoening: de Kerk en de schuld uit het verleden* (december 1999). In haar recente verslag dat het Comité ter Eliminering (bestrijding) van Rassen-discriminatie [CERD] aan de Heilige Stoel heeft uitgebracht, wordt opgemerkt: “Het Comité heeft met instemming ervan kennis genomen dat Zijne Heiligheid op plechtige wijze vergiffenis heeft gevraagd voor handelingen en nalatigheden van de Kerk in het verleden die tot discriminatie van bepaalde groepen van mensen over de gehele wereld mochten hebben aangezet en/of deze hebben doen voortduren” (*Conclusions of the Committee for the Elimination of Racial Discrimination* (Holy See), 1 Mei 2001, in: CERD/c/304/Add 89, 1 Mei 2001, 4).

8. Vgl. *Herinnering en verzoening: de Kerk en de schuld uit het verleden*.

9. *Kerkelijke documentatie*, jrg. 28, nr. 4, 1 september 2000, 288.

Vervolg noten op blz. 26

Vergiffenis als enige weg naar nationale verzoening

10. Vgl. Johannes Paulus II, Toespraak tot de Intellectuelen en Universiteitsstudenten, Yaoundé (13 augustus 1985), 7, in: *Insegnamenti* VIII, 2 (1985), 370; zie verder *KR*, I, 4. Paus Johannes Paulus kwam op dit onderwerp terug bij zijn bezoek aan Senegal, toen hij op 22 februari 1992 het 'Huis van de Slaven' bezocht op het eiland Gorée; vgl. *Insegnamenti* XV, 1 (1992), 390.

11. Vgl. Johannes Paulus II, *Boodschap aan de Afro-Amerikanen*, Santo Domingo (13 oktober 1992), 2; Toespraak bij de Algemene Audiëntie (21 oktober 1992), 3, in: *Insegnamenti* XV, 2 (1992), 399.

12. Johannes Paulus II, Toespraak tot de deelnemers aan het Internationaal Symposium over de Inquisitie (31 oktober 1998), 5, in: *L'Osservatore Romano*, Engelse editie (11 november 1998), 3.

13. Johannes Paulus II, Boodschap ter gelegenheid van de dertigste Internationale Dag voor de Vrede (1 januari 1997) *Schenk vergeving, ontvang verzoening* (8 december 1996), 1.

14. *A.w.*, 3.

Vervolg noten op blz. 27

8. Het vragen om vergiffenis heeft op de eerste plaats betrekking op het leven van de Kerk. Toch mag men hopen dat “de politieke leiders en volkeren, vooral wanneer ze in tragische conflicten gewikkeld zijn die gevoed worden door haat en de herinnering aan wonden uit een vaak ver verleden, mogen geleid worden door de geest van vergeving en verzoening, waarvan de Kerk het voorbeeld geeft, en dat zij alles zullen doen wat in hun macht ligt om hun geschillen door een open en eerlijke dialoog op te lossen”.¹² In feite is in de laatste jaren in Afrika, Latijns-Amerika, Oost-Europa of Azië bij het beëindigen van internationale oorlogen, stammenstrijd of burgeroorlog, of bij de val van militaire of communistische dictatuur wetgeving tot stand gekomen met als doel de waarheid uit te zoeken en de verantwoordelijken aan te wijzen. Deze wetten waren bedoeld om de vrede in het land te herstellen door onder bepaalde voorwaarden amnestie te verlenen. Zo werden er ‘waarheid- en verzoeningscommissies’ ingesteld (zoals in Zuid-Afrika). Het zijn niet-juridische instellingen die als opdracht hebben opheldering te verschaffen over deze bewogen periodes, en aan te wijzen welke mensen daarvoor verantwoordelijk waren, zonder hen echter tot strafmaatregelen te veroordelen. Uit ervaring blijkt dat zulke instellingen niet zonder meer tot resultaat kunnen leiden; landen die verwoest en verdeeld waren door ernstige conflicten mogen het niet laten bij amnestiewetten, maar moeten ook een proces van *verzoening* aangaan.

Verzoening stelt nog meer eisen: “Geen enkel vredesproces kan in gang gezet worden, als er in de mensen geen oprechte vergevingsgezindheid rijpt. Zonder dat blijven de wonden bloeden, terwijl zij in de genera-

ties die elkaar opvolgen een eindeloze wrok voeden, die de bron van bloedwraak en de oorzaak van steeds weer nieuwe verwoestingen is.”¹³ De Kerk beseft het probleem dat vergevingsgezindheid ‘dwaasheid’ zou zijn, maar beschouwt ze niet als een teken van zwakte of lafheid. Juist in tegendeel. De Kerk verkondigt de weg van vergiffenis vanwege haar rotsvast vertrouwen in de eindeloze vergevingsgezindheid van God.

9. Uitgaande van deze fundamentele vooronderstelling stelt de Kerk voor om concrete maatregelen ter verzoening te nemen op ieder niveau. Men dient de last van de geschiedenis met haar lange reeks aan gevoelens van wrok, angst, achterdocht tussen families, etnische groeperingen en hele volkeren van zich af te werpen. “Wij kunnen geen gevangenen van het verleden blijven. Voor de individuen en voor de volkeren is er een soort ‘zuivering van het geheugen’ nodig.”¹⁴ Dit zal met name vragen dat men (bij het onderwijs, de cultuur ...) de geschiedenis van ieder ander met nieuwe ogen beschouwt, zich daarbij hoedend voor overijde en partijdige oordelen zodat men ze beter leert kennen en daardoor komt tot aanvaarding van de anderen.

10. Deze verzoening zal alleen dan mogelijk zijn als de verschillende godsdiensten, de regeringen en de internationale gemeenschap oprecht en daadwerkelijk kiezen voor een “cultuur van de vrede”, zodat men niet langer zijn toevlucht neemt tot wapengeweld om problemen op te lossen, en er een eind komt aan de groei van wapenindustrie en wapenhandel, enzovoorts.¹⁵ De plaatselijke Kerken moeten een actieve rol daarbij spelen, met name door hun boodschappen over vergeving en verzoening,¹⁶ maar nog meer door hetgeen ze ter plaatse doen. De regeringen en de wereld- of regionale organisaties dienen duurzame structuren te ont-

werpen “die de woelingen van de politiek kunnen weerstaan, zodat vrede en veiligheid voor allen en onder alle omstandigheden gewaarborgd worden”.¹⁷ Alle vormen van bemiddeling moeten daarom gestimuleerd worden. Ook dienen bestaande structuren te worden versterkt. Met name de organisatie van de Verenigde Naties, die veel heeft gedaan voor de handhaving en het herstel van de vrede, zou moeten kunnen beschikken over middelen die voor de aan haar toevertrouwde nieuwe taken beter geschikt zijn. Toch zullen structuren en procedures niet toereikend zijn om een duurzame vrede tot stand te brengen; dat zal alleen mogelijk worden langs de weg van vergeving.

11. Vergiffenis schenken is een daad van geheel onverplichte liefde en moet daarom aan bepaalde voorwaarden voldoen: het aangericht kwaad moet worden toegegeven en voor zover mogelijk ook hersteld.¹⁸ Het eerste vereiste is daarom het eerbiedigen van de *waarheid*. Leugens, onbetrouwbaarheid, corruptie, manipulatie op ideologisch of politiek gebied maken het onmogelijk om te komen tot het herstel van vreedzame maatschappelijke betrekkingen. Vandaar het grote belang van methodes waarmee de waarheid kan worden vastgesteld. Zulke methodes zijn noodzakelijk maar vragen veel tact, want het gevaar bestaat dat het zoeken naar de waarheid ontaardt in dorsten naar wraak. Als onderdeel van een dergelijk proces verlenen regeringen vaak “amnestie aan hen die openlijk de begane misdaden in een woelige periode hebben erkend. Een dergelijk initiatief kan gunstig worden beoordeeld als een inspanning die erop gericht is om het begin van een goede relatie te bevorderen tussen groepen die eens tegenover elkaar stonden.”¹⁹ Naast de waarheidseis is er een tweede: de eis der *gerechtigheid*. Want “vergeving vlak de eis

voor genoegdoening niet uit, noch vermindert zij deze eis, welke eigen is aan de gerechtigheid, maar is erop gericht om, hetzij personen en groepen opnieuw te integreren in de maatschappij, hetzij de staten in de gemeenschap van naties”.²⁰ Een dergelijke gerechtigheid moet te allen tijde de fundamentele waardigheid van de mens eerbiedigen.

12. Juridisch gezien hebben alle mensen, individueel of als groep, recht op een billijke *schadeloosstelling* indien hun persoonlijk en rechtstreeks materiële of morele schade is aangedaan. Aan de plicht tot herstel van de aangerichte schade moet op geschikte wijze worden voldaan. In de mate van het mogelijke moet dit herstel alle gevolgen van de onwettige daad te niet doen, en de dingen in de toestand terugbrengen waarin ze naar alle waarschijnlijkheid zouden hebben verkeerd als die daad niet had plaats gehad. Is een dergelijk herstel niet mogelijk, dan moet de schade worden goedgeemaakt door middel van compensatie (gelijkwaardig herstel). Dit is de meest gebruikelijke vorm van goedmaking, maar vaak is het moeilijk om de compensatie te berekenen. Als de compensatie niet toereikend is om een morele schade goed te maken, kan morele schadeloosstelling, dat wil zeggen eerherstel, worden gegeven. Een voorbeeld hiervan is wanneer de voor het kwaad verantwoordelijke staat aan de staat die er slachtoffer van was haar excuses aanbiedt of haar spijt betuigt.

De Heilige Stoel beseft welke grote moeilijkheid ‘deze noodzaak van schadeloosstelling’ oplevert, wanneer ze leidt tot het eisen van compensatie. Het is niet de taak van de Kerk om een technische oplossing voor te stellen voor zo’n ingewikkeld vraagstuk.²¹ Maar de Heilige Stoel wil benadrukken dat de noodzaak van schadeloosstelling de plicht bekrachtigt om substantiële hulp te bieden aan ontwikkelingslanden,

15. Vgl. a.w., 4; zie ook de brief van de paus aan de bisschoppen van El Salvador, in: *L’Osservatore Romano*, Engelse editie (6 september 1982), 7.

16. Zie met name de Vastenboodschap van de katholieke bisschoppen van Ruanda 1992; hun pastorale Brieven voor de Advent 1993 en Vasten 1993; hun Kersten Nieuwjaarsboodschappen aan de christenen in 1994 en 1995; documenten die gepubliceerd zijn in het Rapport van de Heilige Stoel aan de CERD, CERD/c/338/Add. 11 (26 mei 2000), 79-86.

17. *Schenk vergeving, ontvang vrede*, 4.

18. Vgl. a.w., 5.

19. *T.a.p.*

20. *T.a.p.*

21. In verband hiermee kan gewezen worden op de Boederschap van de Twaalfde Plenaire Vergadering van het Symposium van Bisschoppenconferenties uit Afrika en Madagascar (SECAM), de dato 7 oktober 2000: “Niet alleen zouden rijke naties schulden moeten kwijtschelden, maar zij zouden ook bereid

Vervolg noten op blz. 28

moeten zijn tot het geven van vergoeding zowel voor de schuld als voor het kwaad dat zij in Afrika hebben aanggericht" (18).

22. Johannes Paulus II, Encycliek *Sollicitudo rei socialis* (30 december 1987), 33.

23. Vgl. KR, IV, 28.

24. Men zie bijvoorbeeld de toespraak van paus Johannes Paulus II tot de President van Gabon, Libreville (17 februari 1982), 5, in: *Insegnamenti*, V, 1 (1982), 569. Men zie ook het rapport van de Heilige Stoel aan het CERD, 36-66. Met veel details op het gebied van onderwijs en opvoeding geeft het rapport een groot aantal statistieken en een reeks van zeer concrete voorbeelden van de rol van de Kerk in de praktijk, met name in Bosnië-Herzegovina, Israël en de gebiedsdelen onder Palestijns Gezag. In haar conclusies spreekt het CERD met nadruk zijn instemming uit met dit optreden van de Kerk: "Het Comité spreekt zijn waardering uit voor de rol van de R.-K. Kerk bij het bevorderen van onderwijs en opvoeding, met name in de ontwikkelingslanden. Daarnaast ziet het Comité met

Vervolg noten op blz. 29

een plicht die in hoofdzaak berust bij de meer ontwikkelde landen. Dit is niet alleen een zedelijke plicht; het is ook een eis die voortkomt uit het recht van ieder volk op ontwikkeling. Paus Johannes Paulus II zei het al nadrukkelijk: "zowel de volken als de afzonderlijke personen moeten een fundamentele gelijkheid genieten ... die de grondslag is van het recht van allen op deelname aan het proces van volledige ontwikkeling."²²

De fundamentele rol van opvoeding en onderwijs in de strijd tegen racisme en discriminatie

13. De internationale gemeenschap beseft dat de wortels van racisme, discriminatie en onverdraagzaamheid gelegen zijn in vooroordeel en onwetendheid, die allereerst vrucht zijn van de zonde, maar ook van gebrekkig en ondeugdelijk *onderwijs*.²³ Van wezenlijk belang is op de Conferentie van Durban, de bespreking van de rol van opvoeding en onderwijs, gezien als een "goede praktijk die gestimuleerd moet worden" in de strijd tegen al deze vormen van kwaad. Ook op dit punt herinnert de R.-K. Kerk eraan dat zij door de eeuwen heen op grote schaal een zeer actieve rol "op het grondvlak" heeft gespeeld bij het opvoeden en onderricht geven aan jonge mensen van iedere geloofsovertuiging en in ieder werelddeel. Trouw aan haar waarden, wordt in dienst van iedere mens en van de gehele mens onderwijs en opvoeding door de Kerk behartigd.²⁴

Want de Kerk is van oordeel dat "alle mensen, van welk ras, welke stand of leeftijd ook, krachtens hun menselijke persoonlijkheid een onvervreemdbaar recht hebben op opvoeding, namelijk op een opvoeding die in overeenstemming is met hun eigen doel ... en openstaat voor de broederlijke gemeenschap met de andere volkeren tot

begunstiging van de ware eenheid en vrede op aarde".²⁵

14. Concreet gezien stimuleert de Kerk het streven naar internationale samenwerking die erop gericht is de armere volkeren te helpen bij "beter onderricht voor de jeugd met het oog op de toekomst".²⁶ Want "een analfabeet heeft in feite een ondervoede geest"²⁷ en analfabetisme is "een soort dagelijkse slavernij in een samenleving welke cultuur veronderstelt".²⁸ In een ander verband zette paus Johannes Paulus II uiteen dat de eerste taak van de cultuur de ontwikkeling is van de mens. De ernstige crisissen waardoor tegenwoordig het onderwijssysteem in de rijkere landen wordt getroffen bewijzen dat "de arbeid om een mens te vormen niet alleen maar met behulp van instellingen, of met behulp van organisatorische en materiële middelen, hoe voortreffelijk ook", verricht wordt, en dat een vorming die zakelijkheid en prestaties het allerbelangrijkst vindt, gedoemd is tot mislukking. Vorming betekent de mens te leren steeds "meer menselijk" te worden, "meer te 'zijn' dan te 'hebben'". Zo leert de mens "met anderen te zijn", maar nog meer "er voor anderen te zijn". Daarom is "onderwijs en opvoeding van fundamenteel belang voor het vormen van maatschappelijke betrekkingen tussen mensen".²⁹

15. Om racisme, rassendiscriminatie, vreemdelingenhaat en ermee gepaard gaande onverdraagzaamheid tegen te gaan moet als onderdeel van het gehele vormingsproces er speciaal naar gestreefd worden om – met name aan de jeugd – bepaalde belangrijke waarden voor te houden, zoals de eenheid van het menselijk ras, de waardigheid van iedere mens, de solidariteit die een band vormt tussen alle leden van de familie der mensheid. Even belangrijk is *een vorming in het eerbiedigen van de mensenrechten*, en

wat dit betreft moet gewezen worden op het initiatief van het Tienjaren Program van de Verenigde Naties voor de Opvoeding in de Mensenrechten (1995-2004). Niet alleen voor leerlingen en universiteitsstudenten, maar ook voor bepaalde beroepen is een theoretische en praktische vorming op het gebied van de mensenrechten dringend geboden (regeringsfunctionarissen, juristen, rechters en ambtenaren van het Openbaar Ministerie, maar ook onderwijsgeevenden, maatschappelijke werkers, journalisten).³⁰ Het valt niet te ontkennen dat de opvoeding in mensenrechten een langzaam en ingewikkeld gebeuren is, met name wanneer in het betrokken land gedurende lange jaren allerlei botsingen zijn geweest en alles van de grond af moet worden herbouwd: bestuur, kiessysteem, politiemacht, onderwijsstelsel, enzovoorts.

Evenzeer als vrede niet bereikt kan worden zonder eerbiediging van de mensenrechten,³¹ is vrede en respect voor anderen niet mogelijk als er geen opvoeding is in mensenrechten: "zonder vorming in morele waarden, onder de mensen en met hun leiders of toekomstige leiders, blijft alle bouwen aan vrede weinig solide en is het zelfs gedoemd te mislukken, hoe scherpzinnig de diplomaten ook mogen zijn of welke krachten ook worden ontplooid. Het is de plicht van politici, opvoeders, gezinnen en van hen die leiding geven aan de media, om tot deze vorming bij te dragen. En de Kerk is steeds bereid haar bijdrage te leveren."³²

De rol van de media bij de vorming in de mensenrechten

16. Wil de eerbiediging van de mensenrechten een normale zaak worden, dan moet de vredesvorming door iedereen ter harte worden genomen; maar de *media* hebben op dit gebied een belangrijke taak te vervullen.³³ De invloed van de sociale communicatie-

middelen is ongelofelijk toegenomen, en daarom wijst de Kerk erop dat de verantwoordelijkheden van hen die daarin werkzaam zijn, groter zijn dan ooit. Immers, er zijn ernstige risico's aan verbonden, niet zozeer met betrekking tot de gebruikte technieken als wel tot de inhoud van hetgeen wordt meegedeeld. Wie verantwoordelijk zijn voor de nieuwsvoorziening mogen nooit hun verplichtingen tegenover de maatschappij als geheel vergeten. Het algemeen belang komt daarbij op de eerste plaats, want "de samenleving heeft recht op informatie die steunt op waarheid, vrijheid, rechtvaardigheid en solidariteit".³⁴ Daarom is in de nieuwsvoorziening waarheid de eerste plicht.³⁵ Maar hierbij moet wel worden opgemerkt dat er geen onvoorwaardelijk recht op mededeling van de waarheid is.³⁶ Dit recht moet zich laten leiden door naastenliefde, want het is geen doel in zich; het privé-leven en de goede naam van mensen moeten gerespecteerd worden evenals het algemeen welzijn. Daarnaast heeft de overheid de belangrijke taak, binnen het kader van de zorg voor het algemeen welzijn, voor deze vrijheid borg te staan.³⁷ Met name dient ze te verhinderen dat door de media ernstige vooroordelen in de samenleving verspreid worden, en in het bijzonder dat de media racistische en discriminerende berichten doorgeven, zoals soms bijvoorbeeld op het internet gebeurt. In de wereld van vandaag hebben de nieuwe informatietechnieken een grote invloed op het leven van individuen en volkeren. Dit is iets dat grote mogelijkheden biedt maar ook gevaren met zich meebrengt: "het feit dat een beperkt aantal landen het monopolie op deze culturele 'industrie' heeft en dat zij hun producten leveren aan een steeds groter publiek in alle uithoeken van de wereld, kan een sterke factor zijn bij de ondermijning van de culturele diversiteit. Met deze producten worden impliciet ook waardenstel-

waardering dat katholieke scholen kinderen van andere geloofsovertuigingen toelaten, en door middel van onderwijs en opvoeding verdraagzaamheid, vrede en integratie bevorderen. Met voldoening ziet het Comité dat in veel landen, waar de meerderheid van de bevolking niet christelijk is, op katholieke scholen kinderen en jeugdigen van allerlei geloven, culturen, sociale geledingen en etnische achtergrond met elkaar in contact komen." (8)

25. Tweede Vaticaans Concilie, Verklaring over de christelijke opvoeding *Gravissimum educationis*, 1.

26. Johannes Paulus II, *Toespraak tot het Corps Diplomatique* (11 januari 1986), 8, in: *Insegnamenti*, IX, 1 (1986), 69-70.

27. Paulus VI, Encycliek *Populorum progressio* (26 maart 1967), 35.

28. Johannes Paulus II, Boodschap voor wereldvredestdag (1 januari 1981) *Om de vrede te dienen, eerbiedig de vrijheid* (8 december 1980), 3; men zie ook zijn toespraak tot de Bisschoppen uit de Noordoostelijke regio van Brazilië bij gelegenheid van

Vervolg noten op blz. 30

hun *Ad Limina* bezoek (30 september 1985), 4, in: *Insegnamenti VIII*, 2 (1985), 815-816.

29. Johannes Paulus II, Toespraak tot de UNESCO (2 juni 1980), 11, in: *Insegnamenti III*, 1 (1980), 1644.

30. Men zie met name de Weense Verklaring en Actieprogramma (25 juni 1993), I §33, II, 68-69.

31. Vgl. Johannes Paulus II, Boodschap ter gelegenheid van de viering van de 32ste Internationale Dag voor de Vrede (1 januari 1999) *Het geheim van echte vrede: eerbiediging van de mensenrechten* (8 december 1998).

32. Johannes Paulus II, *Toespraak tot het Corps Diplomatique* (12 januari 1985), 7, in: *Insegnamenti VIII*, 1 (1985), 66.

33. Vgl. Johannes Paulus II, Boodschap ter gelegenheid van de viering van de 33ste Internationale Dag voor de Vrede (1 januari 2000) *'Vrede op aarde voor mensen in wie God een welgevallen heeft'* (8 december 1999), 12.

34. *Katechismus van de Katholieke Kerk*, 2494.

Vervolg noten op blz. 31

sels overgebracht, hetgeen kan leiden tot een beroving en verlies van de culturele identiteit van hen die ze ontvangen.”³⁸

De taak van de godsdiensten en van de R.-K. Kerk met name op het gebied van de vorming in mensenrechten

17. In de allereerste plaats wijst de Kerk met nadruk op de onvervangbare opvoedkundige taak van de godsdiensten, en met name van het christelijk geloof, op het gebied van de mensenrechten. Tijdens de Interreligieuze Bijeenkomst van 1999 verklaarde paus Johannes Paulus II: “De taak die voor ons ligt ... is het bevorderen van een voortdurende dialoog. Ieder van ons persoonlijk en allen tezamen moeten we laten zien dat godsdienstig geloof opwekt tot vrede, aanzet tot solidariteit, gerechtigheid bevordert en opkomt voor vrijheid.”³⁹ Bij een andere gelegenheid zei hij tot de Duitse bisschoppen dat “godsdienstonderwijs ... ertoe kan bijdragen om ... nieuwe opkomende vormen van afgoderij te onderkennen ... zoals nationalisme en racisme”.⁴⁰ In de R.-K. Kerk wordt inderdaad een belangrijke sociale leer uitgewerkt en voorgehouden waarin de persoon en zijn rechten in iedere levensfase en in iedere situatie centraal staan. In het morele onderricht van de Kerk zijn twee polen: het heil van de zielen en het respect voor de menselijke waardigheid. In het jaar dat door de Verenigde Naties is uitgeroepen tot het jaar van ‘de dialoog tussen de beschavingen’ is het nuttig erop te wijzen dat de basis voor deze dialoog gelegen is in het bestaan van aan alle culturen gemeenschappelijke waarden. Paus Johannes Paulus II schreef: “De verschillende godsdiensten kunnen en moeten ook een beslissende bijdrage aan dit proces leveren. Door mijn vele ontmoetingen met vertegenwoordigers van andere godsdiensten – ik herinner mij in het bijzonder de ontmoeting in 1986 in

Assisi en in 1999 op het Sint Pietersplein – heb ik er meer vertrouwen in gekregen dat de wederzijdse openheid tussen de aanhangers van de verschillende godsdiensten van grote betekenis kan zijn voor de vrede en het algemeen welzijn van de menselijke familie.”⁴¹

Positieve discriminatie als middel tegen racisme en vormen van discriminatie

18. In Artikel 1, §4 van de *Internationale Conventie tot Uitbanning van alle Vormen van Rassendiscriminatie* van 21 december 1965 wordt, zoals men weet, met betrekking tot “goede praktijken die aanbeveling verdienen”, en meer in het bijzonder de “zogenoemde positieve discriminatie” of “voorkeursbehandeling”, voorzien in de mogelijkheid, speciale maatregelen te nemen “met geen ander doel dan te zorgen voor de gerechtvaardigde vooruitgang van bepaalde groepen of individuen met een bepaalde etnische of raciale achtergrond, die recht hebben op een zodanige bescherming dat dergelijke groepen of individuen op gelijke wijze zeker kunnen zijn en genieten van de mensenrechten ...”.⁴² Op basis van deze “voorkeursbehandeling” hebben verschillende landen wetten aangenomen waarin voorzien wordt in speciale bescherming met name voor inheemse volkeren en minderheden. Deze maatregelen hebben de vooropgezette bedoeling te waarborgen dat de gelijkheid van allen daadwerkelijk wordt erkend, bijvoorbeeld door voor een bepaalde categorie van de bevolking het gemakkelijk te maken een banklening te sluiten. Er zijn verschillende systemen voor de toepassing van dergelijke maatregelen: de vele min of meer verplichte voorzieningen voor een *voorkeursbehandeling*, het quoteringssysteem waarbij een bepaalde groep mensen aanspraak kan maken op een vastgesteld

percentage (in de openbare ambten, in scholen, op universiteiten, bij verkiezingen ...), enzovoorts.

19. De keuze voor dit soort politiek blijft omstreden. Er bestaat het reële gevaar dat dergelijke maatregelen eerder de verschillen zullen aanscherpen dan de onderlinge eenheid bevorderen, dat bijvoorbeeld onder het personeel of in de politiek mensen zullen worden aangesteld of gekozen omdat ze tot een bepaalde etnische groep behoren, eerder dan vanwege hun deskundigheid, en dat uiteindelijk de keuzevrijheid gevaar loopt. De voorstanders van deze bewust bedoelde politiek brengen daartegen in dat men er niet mee kan volstaan de gelijkheid te erkennen – maar deze tot stand moet brengen. En in feite valt niet te ontkennen dat de historisch, sociaal en cultureel bepaalde last van het verleden soms de staat tot een voorkeursbehandeling dwingt.

De R.-K. Kerk is er altijd op uit de concrete, historische mens te verdedigen,⁴³ en zij roept op tot daadwerkelijke eerbiediging van de mensenrechten. Deze vormen van politiek beleid zijn gerechtvaardigd in zoverre zij het wijze voorbehoud in acht nemen van Artikel 1, §4 van de Conventie uit 1965, waarin bepaald wordt dat deze maatregelen van positieve discriminatie een tijdelijk karakter moeten hebben, dat ze niet tot resultaat mogen hebben dat voor verschillende groepen verschillende rechten gehandhaafd worden, en dat ze niet van kracht mogen blijven, zodra het doel ervan is bereikt.

De toegenomen mobiliteit van de mensen eist meer dan ooit dat men meer openstaat voor anderen

20. Zoals hierboven werd vastgesteld is, zijn in de laatste jaren *de mensen steeds meer op drift*, vanwege vaak diep tragische redenen

(oorlogen, verdrijving van de eigen grond, natuurrampen, enzovoorts.). Het toenemend aantal vreemdelingen boezemt sommige mensen angst in, zodat ze bijvoorbeeld wetten eisen die immigratie verbieden, of zich laten verleiden tot nog gewelddadiger vormen van gedrag.⁴⁴ De R.-K. Kerk is zich van deze problemen bewust,⁴⁵ en ze heeft steeds speciale aandacht besteed aan vluchtelingen, migranten en ontheemden. Zo wijdt de paus bijvoorbeeld een jaarlijkse boodschap aan migranten en vluchtelingen. Bij iedere gelegenheid probeert hij iedereen, en met name de christenen, te stimuleren om deze mensen van harte en op positieve wijze tegemoet te treden, zoals bijvoorbeeld door gezinshereniging, en tot het inzicht te brengen dat de immigranten met zich de rijkdommen meebrengen van hun cultuur, geschiedenis en tradities.⁴⁶ Met name bij monde van de Bisschoppenconferenties hebben de plaatselijke Kerken niet gearzeld openlijk hun stem te verheffen om racisme te veroordelen en een positieve houding te bevorderen tegenover immigranten.⁴⁷

Nieuwe en diep tragische vormen van discriminatie

21. Sinds 1988 zijn de tegenstellingen over de gehele wereld op tweeërlei gebied veel groter geworden: allereerst het steeds droeviger verschijnsel van armoede en maatschappelijke discriminatie;⁴⁸ de andere is van jongere datum en minder algemeen omstreden en heeft betrekking op het ongeboren kind⁴⁹ waarop proeven en technische ingrepen worden gedaan (door de kunstmatige voortplantingstechniek, het gebruikmaken van 'overbodige embryo's', het zogenaamd therapeutisch klonen, enzovoorts). Er bestaat hier het gevaar van een nieuw soort racisme, want de ontwikkeling van deze technieken zou kunnen leiden tot het scheppen van een "categorie van tweede-

35. Vgl. *Communio Socialis Praepositi*, Communicatie en Vooruitgang, 34, in: *AAS* 63 (1971), 606.

36. Vgl. *Katechismus van de Katholieke kerk*, 2488.

37. Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Decreet over de publiciteitsmedia *Inter mirifica*, 3-12.

38. Johannes Paulus II, Boodschap ter gelegenheid van de viering van de 34ste Internationale Dag voor de Vrede (1 januari 2001) *Dialogo tussen culturen voor een beschaving van liefde en vrede* (8 december 2000), 11.

39. Toespraak bij de sluitingsplechtigheid, Vaticaanstad (28 oktober 1999), in: *L'Osservatore Romano*, Engelse editie (3 november 1999), 1-2. Met betrekking tot de interreligieuze dialoog zie men de activiteiten van de Pauselijke Raad voor de Interreligieuze Dialoog en het rapport van de Heilige Stoel aan het CERD, 77 e.v..

40. Toespraak tot een groep van Duitse bisschoppen bij gelegenheid van hun *ad limina* bezoek (4 december 1992), 7, in: *Insegnamenti XV*, 2 (1992), 812, aangehaald in het rapport aan de CERD, 23.

Vervolg noten op blz. 32

41. *Dialogo tussen culturen voor een beschaving van liefde en vrede*, 16. Men zie ook Johannes Paulus II, Boodschap voor de viering van de 25ste Wereldvrede-
desdag (1 januari 1992) *Alle gelovigen verenigd in de opbouw van de Kerk* (8 december 1991).

42. De Heilige Stoel heeft deze Conventie in 1969 geratificeerd: zie *KR*, IV, 30; men zie ook het rapport van de Heilige Stoel aan het CERD, 4 k: "Wat de *Internationale Conventie over de Bestrijding van alle Vormen van Rassendiscriminatie* betreft, herhaalt de Heilige Stoel van harte dat zij deze Conventie ondersteunt, aangezien de R.-K. Kerk het als haar plicht beschouwt de gelijke waardigheid te verkondigen van alle door God naar zijn beeld geschapen mensen."

43. Vgl. Johannes Paulus II, Encycliek *Redemptor hominis* (4 maart 1979), 13.

44. Vgl. *KR*, II, 14.

45. Vgl. *a.w.*, IV, 29.

46. Men zie onder andere de *Pauselijke Boodschap voor de Werelddag van Migranten 1992* 'De vreemdeling welkom heten met

rangs menselijke wezens" die in wezen bestemd zouden zijn om bepaalde andere mensen te gerieven. Dit zou een nieuwe en verschrikkelijke vorm van slavernij betekenen. Helaas kan niet ontkend worden dat er nog steeds de sluimerende bekinging bestaat gebruik te maken van eugenetica, met name wanneer deze door krachtige handelsbelangen gecultiveerd wordt. De regeringen en de wetenschappelijke wereld moeten op dit gebied zeer waakzaam zijn.

Tot slot

22. Bij zijn bezoek aan Zuid-Afrika in 1995 verklaarde paus Johannes Paulus II dat solidariteit "de enige weg is om vooruit te komen, het volledige morele bankroet van rassenwaan en etnische spanningen achter zich te laten".⁵⁰ Solidariteit moet worden gestimuleerd tussen de landen onderling, maar ook binnen iedere samenleving waar voortschrijdende dehumanisering en ontbinding van het maatschappelijk stelsel ongetwijfeld leiden tot gedragingen die getuigen van racisme en vreemdelingenhaat. Het gevolg daarvan is dat de zwakste

wordt uitgestoten, ongeacht of deze een vreemdeling, een gehandicapte of een dakloze is. Solidariteit moet gebaseerd worden op de eenheid van het mensdom, omdat alle mensen naar Gods beeld en gelijkenis geschapen zijn en dus dezelfde oorsprong hebben en tot hetzelfde einddoel zijn geroepen.⁵¹ Op deze grondslag blijft de bijdrage van de godsdienst onvervangbaar, een bijdrage van de kant van iedere gelovige mens die in vrijheid het geloof aanhangt en er iedere dag vanuit leeft. Vrijheid van geweten en van godsdienst blijven het uitgangspunt, beginsel en grondslag van alle andere soort vrijheid: vrijheid als mens en als burger, als individu en lid van de gemeenschap.

**FRANÇOIS-XAVIER KARDINAAL NGUYÊN
VAN THUÂN**
voorzitter

GIAMPAOLO CREPALDI
secretaris

Vertaling: F. van Voorst tot Voorst s.j.

Vervolg noten op
blz. 33

de vreugde van een mens die in hem het gelaat van Christus weet te herkennen', in: *Insegnamenti* XV, 2 (1992), 80-84. In zijn conclusies merkt het CERD op: "Het Comité stelt met vreugde vast dat wetten en leer van de R.-K Kerk verdraagzaamheid, vreedzaam samenleven en integratie van alle rassen bevorderen, en dat paus Johannes Paulus II in talrijke toespraken openlijk alle vormen veroordeeld heeft van racisme, rassendiscriminatie en vreemdelingenhaat zoals die tot uiting komen in racistische spanningen en conflicten over de hele wereld." (4) Zie ook de handelingen van de Pauselijke Raad voor Migratie en Toerisme, met name in het Rapport van de Heilige Stoel aan het CERD, 82 e.v.; zie noot 16. In de conclusies schrijft het CERD: "Het Comité spreekt zijn waardering uit voor de bijdrage van de Pauselijke Raad voor Migratie en Toerisme, door o.a. verklaringen en actieprogramma's om op te komen tegen discriminatie van vluchtelingen en migranten in verschillende delen van de wereld. In verband hiermee wijst het Comité op de pogingen van de kant van de State party om de rechten te bevorderen van de Zigeuners." (7)

47. Zie bijvoorbeeld de Boodschap van de Franse Bisschoppelijke Commissie voor Migratie, *Nous avons besoin de vous*, gericht aan de immigranten in Frankrijk, welke gepubliceerd werd op een moment dat er met felheid een politiek gepropageerd werd van 'geen-immigratie' (20 mei 1993), in: *Documentation catholique* 2074 (1993), 569; de Boodschap van de Japanse Bisschoppen *Seeking the Kingdom of God which transcends differences of nationality*, die betrekking had op de toename van immigranten naar Japan met name uit arme landen, en waarin de christenen worden aangespoord zich positief tegenover hen op te stellen. Zie ook de documenten die werden gepubliceerd door de Bisschoppenconferentie van de Verenigde Staten, zoals *Who are my brothers and sisters? A Catholic educational guide for understanding and welcoming immigrants and refugees* (Washington, D.C. 1996), hetgeen een onderwijsprogramma is voor katholieke lagere en middelbare scholen; en ook *Welcoming the stranger among us: unity in diversity* (Washington, D.C. 2001).

48. Vgl. KR, II, 13.

49. Vgl. a.u., II, 16.

50. Johannes Paulus II, Toespraak in Germiston Racecourse (Johannesburg 17 september 1995), in: *Insegnamenti* XVIII, 2 (1995), 581.

51. Vgl. KR, III, 19-20.